

Anglų kalba visur kelia grėsmę tautinėms kalboms, bet nuolankiojoje Suomijoje padėtis ypač prasta, – sako finougriстикos profesorius **Janis Sarikivis (Janne Saarikivi)**.

Ant marškinėlių krūtinės užrašas *Dadman*, šriftas – Betmeno logotipo imitacija. Užrašo žodžių žaismas tinka dviejų mažų vaikų tėvui, bet pašnekovo kalba stebina. Helsinkio universiteto finougriстикos profesorius Janis Sarikivis Suomijoje yra vienas žinomiausių kritikų, kalbančių apie anglų kalbos skverbimąsi į kasdieninę vartoseną. Apie anglų kalbos įsigalėjimo keliamas bėdas Sarikivis kalba per televiziją ir laikraščiuose, rašo apie tai autorinėje skiltyje ir planuoja ta tema parašyti knygą.

Kai dienraščio *Helsingin Sanomat* („Helsinkio žinios“) mėnesinio priedo feljetonistas slapyvardžiu Mėnraštinninkas vasario mėnesį svarstė, kaip suomiai reaguotų, jei antrąkart ateitų Jėzus, Sarikivis įsiterpė tokia replika: „*Shlomo, aydarbo-hat! Ėshmi Janne yo!* Tikiuos, kad ir kiti su Jėzumi kalbės aramėjiškai, o ne angliškai.“

Kuo gi anglų kalba taip užkliūva? Ar ne puiku, kad žmonija turės vieną kalbą, kuria su bet kuo ir bet kur bus galima kalbėtis?

Pokyčius skatina elitas

Iš pat pradžių Sarikivis nori aiškiai pabrėžti, kad anglų kalbai, kaip kalbai, jis neprieštarauja: „Anglų kalba pati savaime niekuo dėta. Problema yra padėtis, kurią ji užima pasaulyje. Dabartinė jos padėtis sukuria hierarchiją ir nelygybę, apriboja kūrybingumą ir komunikaciją. Sykiu kyla pavojus, kad tokia padėtis tautines kalbas, pavyzdžiui, suomių, pavers vadinamosiomis virtuvės kalbomis.“ Ir pasiūlo: „Pažvelkite kad ir į šios kavinės meniu.“

Jame visi gėrimai surašyti angliškai.

„Ir kur?! Helsinkio centre, Helsinkio universiteto bibliotèkoje, nors oficiàlios universiteto kalbos yra suomių ir švedų. Kam to reikia? Suomijoje ir dabar yra daug žmonių, nekalbančių angliškai. Ar ši kavinė jiems? O gal tiems imigrantams, kurie suomiškai kalba geriau negu angliškai?“

Kavinės meniu gali atrodyti menka priežastis niurnėti, bet, Sarikivio nuomone, tai kur kas rimtesnio reiškinio simptomas. Atrodo, kad globalizacija praktiškai ima reikšti pasaulio anglizaciją.

Sarikivio akimis, dėl to kaltas daug uždirbantis tarptautinis elitas, kurį karjeros vingiai blaškyte blaško iš vienos šalies į kitą. Šie žmonės darbe dažniausiai kalba vien angliškai ir įsivaizduoja, kad bet kurioje šalyje visas paslaugas gaus anglų kalba: „Nesuprantama laikysena. Negalėčiau įsivaizduoti, kad gyvendamas kurioje nors šalyje nesimokyčiau jos kalbos. Kai Vengrijoje rinkausi medžiagą disertacijai, į visuomenę įsiliejau tik išmokęs vengriškai. Juk šalyje vyko daug visko įdomaus, apie ką turistiniuose žinyuose nebuvo nė žodžio.“

Angliškai kalbantys specialistai paprastai yra turtingi ir įtakingi žmonės. Todėl daugelis jais žavisi, mielai juos mėgdžioja ir noriai prie jų taikosi.

Pasak Sarikivio, padėtis Suomijoje yra ypač prasta. Jo manymu, geras pavyzdys galėtų būti Helsinkio–Vantos oro uostas, kuriame visi užrašai nuorodų stenduose rašomi angliškai didžiosiomis raidėmis. Užrašai tautinėmis kalbomis, jeigu tokių išvis pamatysi, rašomi mažosiomis.

Tai lemia dvi priežastys. Pirmoji – šiek tiek netikėta – Suomijoje susiklosčiusi dvikalbystės tradicija. Mat anksčiau visus viešuosius užrašus reikėjo rašyti ne tik suomiškai, bet ir švediškai, tad švedų kalbą dabar lengvai pakeičia anglų kalba. Kita priežastis yra įsitikinimas, kad anglų kalba esanti prestižinė, ir keliaklupsčiaiavimas užsieniečiams: „Pavyzdžiui, Helsinkio universitete dirba nemažai profesorių iš užsienio, bet daugumas nesivargina išmokti suomiškai ir to iš jų niekas net nelaukia. Per katedrų posėdžius svarstant administracinius reikalus pora dešimčių suomių stengiasi kalbėti angliškai, mat juose dalyvauja vienas ar du nemokantys suomiškai. Mano galva, tokia laikysena nesuvokiama universitete, kuris daug kuo yra praktiškai prisidėjęs prie Suomijos valstybės kūrimo ir suomių kalbos įsivyravimo. Švedijoje ar Estijoje taip nesielgiama, o Prancūzijoje ar Rusijoje tokia mintis išvis būtų absurdiška.“

Mokslas praranda terminiją

Ta pati bėda matyti ir universiteto tarptautinėse magistrantūros programose: „Šiandien paskaitą suomių studentams skaitysiu angliškai. Taip reikia, nes programa yra anglų kalba“, – šypteli Sarikivis.

Pasaulyje smarkiai konkuruojama dėl studentų iš užsienio. Tipiškas būdas jų prisiivilioti – anglų kalba dėstomos studijų programos. Pastaraisiais metais tokių programų atsirado net Prancūzijoje ir Vokietijoje. Vis dėlto, kaip konstatuojama tarptautinius studentų mainus apibendrinančioje ataskaitoje, tose programose glūdi viena problema. Ši studijoms ir moksliniams tyrimams remti skirto Kataro fondo ataskaita *Global Competition for Talent: A Comparative Analysis of National Strategies for Attracting International Students* buvo paskelbta 2019 m. lapkričio mėnesį, žinoma, angliškai. Pasirinkę anglų kalba dėstomas magistrantūros programas, studentai neišmoksta vietinės kalbos. Dėl to jų galimybės susirasti darbą studijų šalyje yra menkos.

Pasak Sarikivio, tokia globalizacija neišmintinga. Jis stebisi: „Kodėl išmoksliname žmones svėtima kalba, o jie, gavę diplomą, išvažiuoja iš šalies?“

Mokslinių tyrimų srityje padėtis yra truputį kitokia, bet vis tiek sunki: „Jau turime suomių tyrėjų, kurie negali apie savo sritį kalbėti kitaip, kaip tik angliškai. Jei kuri nors sritis neturi suomiškų terminų, pristatyti ją plačiajai visuomenei sunku, o gal ir apskritai neįmanoma. Tai kelias, kuris suomių kalbą veda prie virtuvės kalbos likimo, paverčia ją kalba, kuria greit nebegalėsime kalbėtis sudėtingesnėmis temomis.“

Sarikivio nuomone, mokslininkai per menkai skatinami vartoti suomių kalbą: „Savo srities terminijos susuominimas turėtų būti vienas svarbiausių profesūros uždavinių. Bet praktiškai einama priešinga kryptimi. Tai iš tiesų trumparegiška.“

Vasario mėnesį pasigirdo ir linksmesnių naujienų, kai fondas *Helsingin Sanomat* įsteigė naują premiją „Mokslas suomiškai“, skirtą komunikacijos srities mokslinėms publikacijoms suomių kalba remti. Suomių kalba rašiusius autorius premijavo ir fondas *Kone*.

Tačiau iš tiesų kasdieninėje praktikoje akademinio nuopelnu laikomos į tarptautinę tyrėjų bendruomenę orientuotos publikacijos anglų kalba, ir jeigu svarbūs tyrimų rezultatai pirma nebuvo paskelbti angliškai, tai jų tarsi iš viso nėra: „Kalbotyroje daugelis dalykų XX amžiaus pabaigoje buvo atrasti dukart. Iš pradžių Sovietų Sąjungoje rusiškai, o jai žlugus ir idėjoms pasiekus Vakarus – iš naujo angliškai. Atspėkite, katrie atradėjai prisimenami kaip didieji guru?“

Pasaulis būtų turtingesnis

Dabar reikėtų pabrėžti, kad Sarikivis jokių būdu ne prieš globalizaciją. Jis pats kalba beveik dvidešimčia kalbų ir yra dirbęs šešiose šalyse. Kaip tik dabar jis turi pusę profesoriaus etato Norvegijoje, o jo namuose gyvena prieglobsčio Suomijoje pasiprašęs arabiškai kalbantis asmuo. Kalbininko nuomone, globalizacija yra tik klaidingai suvokiama, tartum jos siekis būtų pereiti prie vienos kalbos: „Tokia mintis jau iš principo klaidinga“, – sako Sarikivis. „85 procentai pasaulio žmonių nesupranta anglų kalbos.“

Pavyzdžiui, įsivaizduojama, kad Indija yra anglakalbė, bet iš tiesų ten angliškai kalba tik kas penktas indas. Tikroji problema sudėtingesnė. Mes pamirštame, kad kiekviena kalba, skirdamasi nuo kitų, leidžia skirtingai mąstyti ir skirtingai reikšti mintis, skirtingai perteikti informaciją ir komunikuoti: „Mintis, kad viena kalba gali atstoti visas kitas kalbas, tolygi idėjai visus simfoninio orkestro instrumentus pakeisti išilgine fleita ir jai pritaikyti visus kūrinius. Argi kiekvieno instrumento skambėjimas ir galimybės nėra skirtingi ir todėl jie vienas kitą papildo? Nusipirkta alaus galima bet kuria kalba, tačiau kiekvienas, kuris mėgino versti ilgesnį tekstą, yra pastebėjęs, kad kalbos skiriasi. Pavyzdžiui, suomiškai sakoma *ymmärtää* „suprasti“ (veiksmažodis kildinamas iš *ympäröidä* „supti iš visų pusių, būti apsuptam“), atitinkamas anglų kalbos žodis *understand* reiškia „stovėti po kuo, žemiau“, rusų kalbos *понять* – „paimti, pagauti“. Visa tai metaforos, bet skirtingos prigimties.“

Vietoj anglizuojamo pasaulio Sarikivis norėtų matyti daugiakalbį, kuriame žmonės mokytųsi daugiau kalbų, tiek vadinamųjų mažųjų, tiek didžiųjų. Jis mano, kad toks pasaulis būtų lygiateisiškesnis ir veiksmingesnis, ir kaip pavyzdį pateikia perdėtą angloamerikietiško pasaulio akcentavimą globaliame naujienų sraute. Šis reiškinys matyti ir Suomijoje, nes didžioji dalis žurnalistų nemoka kitų kalbų, išskyrus anglų: „Dėl to pas mus kuo smulkiausiai informuojama apie Jungtinių Valstijų prezidento rinkimų išankstinio balsavimo rezultatus. O juk tuo pat metu Kinijoje ir Afrikoje gali vykti tikrai labai svarbių dalykų, bet apie juos daugių daugiausiai trumpai pranešama tiek, kiek pavyksta išsiversti iš anglų kalba rašytų pranešimų.“

Pasak Sarikivio, kitokį pasaulio vaizdą matai skaitydamas prancūzų spaudą. Kadangi Afrikoje daug kur vartojama prancūzų kalba, Prancūzijos spauda akylai seka vi-

so prancūzakalbio pasaulio įvykius. „Jeigu ir pas mus būtų gebama pasiremti daugeliu kalbų, turėtume progą matyti kur kas visapusiškesnį pasaulio įvykių vaizdą“, – sako Sarikivis.

Kalbos turi įtakos ir tam, kas pasaulyje laikoma svarbiais dalykais. Kaip pavyzdį Sarikivis pamini buvusį ministrą pirmininką Pavo Liponeną (Paavo Lipponen), kuris puikiai kalba švediškai ir ne kartą yra pabrėžęs švedų kalbos reikšmę ir švedų kultūros svarbą.

„O jeigu Liponenas jaunystėje vietoj švedų būtų išmokęs, tarkim, rusų kalbą?“ – klausia Sarikivis. „Ar ir tada jis manytų, kad rusų kalba ir kultūra neįdomios, kad vėliau būtų išmokti švediškai? Ar vis dėlto, mokėdamas rusiškai, vertintų ir rusų kalbos ir kultūros turtingumą visiškai taip pat, kaip vertina švedų?“

Vyraujanti anglų kalbos padėtis, pasak Sarikivio, jaučiama net pasaulio politikoje. Jis tvirtina, kad anglų kalbos pirmavimas atvedė prie Breksito. Ir štai kodėl: žlugus komunizmui, Rytų Europa norėjo nusigręžti nuo Rusijos. Manyta, kad tiltas į Vakarus esanti anglų kalba, nes ji siejosi su Jungtinėmis Valstijomis ir globaliu elitu. Dėl to, pavyzdžiui, Lenkijos jaunimas mokykloje mokėsi anglų, o ne artimesnėje kaimynystėje vartojamos vokiečių kalbos. Kai šie jaunuoliai panoro išvykti į Vakarus, natūralus pasirinkimas buvo Britanija, nes nekliudė kalbos barjeras. Britai, ypač britų darbininkai, sutriko, kai į šalį ėmė plūsti imigrantai iš Rytų Europos, vadinamieji lenkai santehnikai. Dėl kalbos į Britaniją jų atvyko daugiau negu į Vokietiją, kuri, kaip ekonominė erdvė, yra didesnė.

„Noras sustabdyti imigrantų srautą atvedė prie visiško atsiskyrimo nuo Europos Sąjungos“, – apibendrina Sarikivis. „Rytų Europos kalbų mokytojai prisidėjo prie Breksito.“

Kalbos naudingos smegenims

Palikę nuošalyje pasaulio politiką ir valdžios struktūras, turime pripažinti, kad individui daugiakalbystė yra naudinga. Jau seniai žinoma, kad kalbų mokėjimas apsaugo nuo Alzheimerio ligos: kai smegenys įpranta mąstyti daugeliu būdų, joms, matyt, lengviau rasti, kaip aplenkti pažeistas savo dalis. Vasario mėnesį iš Jungtinių Valstijų mus pasiekė įdomi žinia: imigrantai, kurie, be anglų kalbos, moka dar vieną svetimą kalbą, anglų kalbos egzaminą išlaikė geriau negu tie, kurių vienintelė mokama svetima kalba yra anglų. Sarikivis nesistebi: „Matyt, kelių kalbų mokėjimas lavina kalbinį mąstymą.“

Dabar prieiname prie vienos iš mėgstamiausių Sarikivio temų. Pasak jo, kai mokaisi kalbų, išmoksti ir kaip jų mokytis – visai taip pat, kaip mokėdamas groti vienu muzikos instrumentu, lengviau išmoksti groti ir kitu.

„Mintis, kad žmonės kalbės tik viena kalba, yra gana keista ir nauja. Juk didžioji žmonijos istorijos dalis praėjo gyvenant palyginti nedidelėse bendruomenėse, beveik visos turėjo savo kalbą, tačiau reikalas bendrauti su kaimynais vertė mokytis ir jų kalbos.“ Net buvusios imperijos buvo aiškiai daugiakalbės. Jose buvo daug mažumų, o aukštuomenei, norinčiai skirtis nuo prastuomenės, tekdavo kalbėti prancūziškai.

Reikia daugiau galimybių

Štai čia turėčiau šiek tiek paprieštarauti. Sarikivis kalba maždaug dvidešimčia kalbų, aš mokykloje mokiausi trijų, bet iš tiesų išmokau vieną, žinoma, anglų. Taip atsitiko dėl to, kad kalbų mokytis buvo sunku, nepajėgiau taip stengtis, kiek būtų reikėję. Šiandien atrodo, kad anglakalbėse šalyse vis rečiau kas pasivargina mokytis kalbų, nes su anglų kalba puikiausiai išsiversi. Taigi kam kamuotis?

Sarikivis sutinka, kad kalboms mokytis reikia pastangų, bet jų reikia ir mokantis daugelio kitų dalykų: „Pats tikriausiai šimtus valandų esu mokėsis matematikos, bet baigus mokyklą jos neprireikė. Tačiau kodėl matematikos žinios laikomos vertingesniu gebėjimu negu mūsų pačių šalies mažumų kalbų mokėjimas? Daug daugiau būčiau turėjęs naudos, jei būčiau mokėsis samių kultų kalbos.“

O jei būtų pasirodę, kad išmokti svetimą kalbą bergždžias darbas? Vienuose savo užrašuose Antonas Čechovas mini sumanęs parašyti novelę apie vyrą, kuris mokosi norvegiškai, kad galėtų skaityti Ibseną originalo kalba, bet ją išmokęs pajunta, kad Ibsenas nieko jam nepasako, ir nustebęs svarsto, ką veikti su ta išmoktąja kalba.

Anekdotiškas pasakojimas prajuokina Sarikivį, bet neatrodo tikroviškas: „Argi žmogus nebūtų galėjęs rasti ko kito įdomaus paskaityti norvegiškai? Juk XIX amžiuje Norvegijoje buvo ir kitų rašytojų, ne vien Ibsenas.“

Diskutuojant apie kalbą susitelkti į individualų lygmenį, Sarikivio nuomone, apskritai yra „truputį paika“: „Juk kalbame ne apie tai, kiek kas pajėgia išmokti. Kalbame apie tai, kokių galimybių tam teikia visuomenė. Dabar anglų kalbos mokoma kiekvienoje Suomijos mokykloje. Visos kitos svetimos kalbos lieka nuošalyje.“

Jeigu kiekvienoje iš 128 Helsinkio pagrindinių mokyklų būtų mokoma skirtingų kalbų, ateityje turėtume daug turtingesnę ir plačiau į pasaulį žvelgiantį Helsinkį, – įsitikinęs Sarikivis. Jo manymu, anglų kalbą galima suspėti išmokti ir vėliau.

Namus galima atstatyti

Pagaliau prieiname prie galbūt svarbiausios – daugiakalbystės – temos. Pasaulyje vartojama maždaug septyni tūkstančiai kalbų. Didžiajai jų daliai gresia išnykimas, manoma, kad tik 10–15 dabar vartojamų kalbų bus perduotos ateinančioms kartoms. Pasak kalbininkų, tai didžiausia katastrofa, galinti ištikti pasaulio kultūrą.

„Kartu su kalba išnyksta viskas, kas ja buvo mąstyta, kalbėta ir rašyta. Išnykusi kalba yra didesnis praradimas nei tas, jei visas istorinis Paryžiaus centras būtų sulygintas su žeme“, – sako Sarikivis.

Namus galima atstatyti, tačiau jei išnyksta kalba, jos niekada nebeatgaivinsi. Paralelę Sarikivis įžvelgia Penčio Linkolos (Pentti Linkola) esė „Talaskango sengirė“, kurią jis laikąs geriausiu kada nors suomiškai parašytu tekstu. Linkola sengirę lygina su mišku, kuriame vykdoma ūkinė veikla: tai esą tas pat, jei Turku katedrą mėgintume pakeisti efektyvesniu ir ekonomiškesniu pramoniniu statiniu.

„Šnekos apie tai, kad mažosios kalbos esančios nenaudingos, atstovauja tokiam pat mąstymui. Kiekviena kalba yra unikali ir atspindi savo kultūrą ir savo aplinką. Kiekviena kalba galima išreikšti tai, ko kitomis kalbomis nepasakysi.“

Pasaulis, kuriame mažosios kalbos praktiškumo labai būtų pakeistos viena anglų kalba, būtų tolygus pasauliui, kuriame visas bažnyčias pakeistų vienodi skardiniai pastatai.

„Ar tai tokia ateitis, prie kokios kaip visuomenė norime prisidėti?“

JUHA MERIMA (MERIMAA)

Tekstas pirmąkart paskelbtas žurnalo *Tiede* 2020 m. nr. 4

Iš suomių kalbos vertė Regina Venckutė